

Др Марија Игњатовић,*
Ванредни професор Правног факултета
Универзитета у Нишу

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД
doi:10.5937/zrpfni18793971

UDK: 347.426(37)
Раd примљен: 29.09.2018.
Раd прихваћен: 22.11.2018.

ОДГОВОРНОСТ ЗА ШТЕТУ ПРИЧИЊЕНУ ТУЋИМ РАДЊАМА У РИМСКОМ ПРАВУ**

Апстракт: *Према правилима римског права за утврђивање деликтне одговорности било је неопходно да постоји неколико испуњених услова: протиправна радња, да је због ње наступила штета, да између прва два услова постоји узрочна веза и да постоји кривица деликвента. Полазећи од схватања кривице као субјективног односа штетника према извршеној радњи, може се посредно закључити да нико није био дужан да одговара за штету која је настала туђом радњом. Међутим, од овог правила постојао је изузетак, а то је било у оним случајевима када је штета причињена од стране лица *alieni iuris* или робова, када је *pater familias* био у обавези да испуни обавезе или да надокнади штету коју су причинили његови укућани. До утврђивање ове врсте одговорности (ноксалне одговорности), дошло је у другом периоду републике, када је сам развој правно-економског промета, захтевао ширење обима правне способности лица *alieni iuris* и робова. Наиме, пошло се од основног принципа да је дужност сваког *pater familias* да брине и пази кога под свој кров прима и коме поверава вршење својих послова. У случају непоштовања овог правила, било намерно или из разлога небрижљивости, *pater familias* је био дужан да надокнади штету или да преда деликвента оштећеном у *mancipium*, како би својим радом надокнадио губитак у имовини тужиоца. У раду се најпре даје општи приказ одговорности *pater familias* за штету причињену од стране лица *alieni iuris* и робова, као посебан облик одговорности за штету причињену туђим радњама, а потом се, посебан акценат*

* marija@prafak.ni.ac.rs

** Раd је саопштен на међународној научној конференцији „Право пред изазовима савременог доба» организованој на Правном факултету Универзитета у Нишу 13 - 14.04. 2018. године

Раd је резултат истраживања на пројекту Правног факултета Универзитета у Нишу “Заштита људских и мањинских права у европском правном простору”, који финансира Министарство за науку и технолошки развој, бр.уговора 179046.

ставља на онај случај одговорности *pater familias* када су лица *alieni iuris* и робови били именовани за капетана брода (*actio exercitoria*).

Кључне речи: штета причињена туђим радњама, *pater familias*, ноксална одговорност, лица *alieni iuris* и робови, *actio exercitoria*.

1. Увод

Полазећи од дефиниције деликта у римском праву, под деликтом (*delictum*) се подразумевала свака радња коју је учинио становник римске државе, а која није била у складу са позитивно-правним прописима, тј. свака недозвољена радња – *maleficium*. До недозвољених радњи могло је доћи како у домену јавног, тако и у домену приватног права. Ако је било речи о деликтима приватног права (*delicta privata*), тада се радило о крађи или штети причињеној другом лицу. Полазећи од схватања римског права, да штета подразумева однос деликвент-штета, може се посредно закључити да нико није био дужан да одговара за штету која је настала туђом радњом, односно да нико није био одговоран за штету у којој посредно или непосредно није учествовао.

Међутим, од овог правила постојао је изузетак, а то су били они случајеви када је штета била причињена од стране лица *alieni iuris* или робова. У таквим ситуацијама *pater familias* је био у обавези да испуни обавезе или да надокнади штету коју су причинили његови укућани. До утврђивање ове врсте одговорности дошло је у другом периоду републике, када је сам развој правно-економског промета, захтевао ширење обима правне способности лица *alieni iuris* и робова, са једне стране, и потребе да се обезбеди правна сигурност, са друге стране. Наиме, пошло се од основног принципа да је дужност сваког *pater familias* да брине и пази кога под свој кров прима и коме поверава вршење својих послова.¹ У случају непоштовања овог правила, било намерно или из разлога небрижљивости, *pater familias* је био дужан да надокнади штету, односно да одговара за штету коју је његово лице *alieni iuris* или роб нанело трећем лицу или да преда деликвента оштећеном у *mancipium* (*noxae deditio* – „предаја због штете“), како би својим радом надокнадио губитак у имовини тужиоца. То, са дру-

1 Изузетак од правила да нико није био одговоран за штету у којој посредно или непосредно није учествовао, предвиђао је и Српски грађански законик из 1844. године (у даљем тексту: СГЗ). Тако се у ставу 2, параграфа 810, наводило „...али ако би ко таква лица у служби држао, која су као скитнице, неваљалци и злочинци познати, и који никакве исправе за себе немају; онда он за сву штету, коју би ови учинили, одговарати мора“. Сасвим је извесно да је оваква одреба нашла место у СГЗ као директна последица рецепције римског права, најпре у Аустријском грађанском законнику. Српски грађански законик из 1844., осмо издање, Београд, 1911.

ге стране, није значило да је *pater familias* одговарао баш за сваку штету (нпр. одговорност није постојала ако је штету нанео роб у стању пијанства или лице *alieni iuris* приликом туче у крчми)(Аранђеловић, 1923:34)², већ се имала у виду само она штета која је настала на основу правног посла који је лице *alieni iuris* или роб закључило са трећим лицем по налогу *pater familias*. У том случају *pater familias* је био у приватно-правном односу са трећим лицем на основу правног посла, законских прописа и евентуално недозвољених радњи.

У овом раду дат је општи приказ одговорности *pater familias* за штету причињену од стране лица *alieni iuris* и робова, као посебан облик одговорности за штету причињену туђим радњама, а посебан акценат стављен је на онај случај ове врсте одговорности, одговорности *pater familias* за штету причињену од стране лица *alieni iuris* и робова, када су била именована за капетана брода (*actio exercitoria*).

2. Прилике у држави у доба републике

У другом периоду развоја римске државе, у периоду републике, са географским ширењем и економским јачањем државе (IV и III век пре нове ере), а нарочито након пунских ратова и пада Картагине 201. године пре нове ере, јавила се потреба да се у сваком погледу одговори новонасталим приликама и потребама друштва. Рим више није био мала монолитна заједница, која се као до тада простирала на седам брежуљака (*septimontium*), у којој су само живели *cives*-римски грађани, већ је обухватао читаво Апенинско полуострво (на коме је живело хетерогено становништво)(Игњатовић, 2012:328)³, а након победе над Картагином и цело Средоземље. (Игња-

2 И СГЗ у § 810 наводи да одговорност газде постоји само у оним случајевима када је знао да је до штете дошло од стране његових службеника који су скитнице, неваљалци или злочинци, а обављали су посао по налогу газде. Тако, Аранђеловић наводи пример: „Предузимач Н. зида Петру неку грађевину. Калфе предузимачеве не пазе при зидању и добацавању цигле, те испусте једну циглу и повреде кога мимопролазника. Хоће ли повређени моћи тражити накнаду штете од предузимача? Је ли дотични штетни поступак калфин за предузимача туђе дело? Очигледно да јесте, и предузимач повређеноме не би одговарао према тач. 1. § 810. Али ако је предузимач знао, да су дотичне његове калфе скитнице, неваљалци или злочинци, онда ће он за штету одговарати. Газда, дакле, одговара трећим лицима за штету, коју овима нанесу газдини службеници вршећи од газде наложени посао, ако је газда знао, да су му службеници скитнице, неваљалци или злочинци“.

3 Неки од покорених народа у овом периоду били су на далеко вишем културном нивоу од Римљана. То је нарочито био случај са Етрурцима. Они су већ познавали развијене робовласничке односе и високу техничку културу, нарочито у обради метала...Грци, који су настањивали градове на југу Полуострва, били су мајстори прекоморске

товић, 2012:338)⁴ Новонасталим променама, које су се позитивно рефлектовале на развој привреде и које су довеле и до крупних рефлексија у друштвеном погледу, више није одговарало старо, ускогрудо, строго, формалистичко право, које је једино предвиђало правну заштиту Квиритима (*ius civile, ius Quiritum*), у првом реду патерфамилијусу.

Разуме се, да је право које је било створено до тада, стављало патерфамилијаса у средиште правне заштите, јер је породица била строго патријархална и сва власт припадала је њему, као оцу породице. Ова патријархалност суштнски се разликовала од оне коју срећемо код осталих старих народа.⁵ Будући да је одлучивао о свим питањима везаним за чланове своје породице, логична је била и његова суштинска улога приликом регулисања свих имовинско-правних односа. *Pater familias* је одлучивао о свим правним пословима који би се закључивали, укључујући при том и закључење брака као најбитнијег правног посла. Отуда је, његово право посебно долазило до изражаја у случају жене и лица *alieni iuris*. Као лица која су живела по његовом праву, она су имала ограничену правну способност и потпуну неспособност да закључују правне послове, односно није им признавано ни право *ius commercii* у оквиру *capacitas iuridica*. (Игњатовић, 2018:225) То је даље значило да је питање закључивања правних послова, било у искључивој надлежности *pater familias*, а базирало се на савесности и поштењу (*bona fides*) уговорних страна.

Међутим, са свеукупним развојем у периоду републике, а посебно након пунских ратова, ситуација се битно променила. Будући да је Рим у овом периоду био већ моћна и територијално велика држава, услед учесталих ратовања, дошло је до нагомилавања ратног плена, што је са једне стране утицало и на промену у својинској структури (појава приватне својине), те се одатле све чешће јављала потреба за ослобађањем од власти патерфамилијаса (еманципација синова). Са друге стране, окупација околних народа довела је до тога да се дошло у додир са различитим културама, различитим добрима, па се, самим тим, јавила потреба за учесталом тр-

тговине. У Кампањи су били врло развијени занати...Покоравалући ове народе, Римљани нису уништили њихове културе. Оне су само биле заустављене у њиховом развоју а затим укључене у римску ратну и државну машину. То је, у великој мери, подигло производне снаге Римљана и њихов општи културни ниво.

4 У овом периоду настале су и прве провинције (Сицилија и Сардинија). Провинцијама се означавало подручје изван Италије, које је било подвргнуто римској власти и коме је управљао римски намесник.

5 Римски патријархат био је измењен путем правних правила која су фаворизовала агнатско сродство на рачун когнатског: сва лица која су произашла од праоца, па макар она и не била у крвној вези са њим били су агнати. Овако утврђено сродство имало је за циљ јачање власти шефа породице у свим аспектима друштвеног живота.

говином и закључивањем различитих правних послова у исто време на различитим странама државе.⁶ Новонасталим приликама посебно је одговарало увођење *traditio* као неформалног начина за стицање својине, који је омогућавао брз промет, стицањем својине *a manu in manu*. Ослобађање трговине од строгог формализма, који је до тада био присутан кроз форму *mancipatio*, условио је потребу за сужавањем обима правне способности *pater familias*, а у корист лица *alieni iuris* и робова.

Сужавање обима правне способности оца породице у корист лица која су живела по његовом праву, довело је до тога да су лица *alieni iuris*, па чак и робови могли да иступају у правно-економском промету и да по налогу оца породице закључују одређене правне послове. На тај начин *pater familias* је могао да удовољи својим новонасталим потребама. Иако је преовладало схватање, нарочито код Римљана из виших друштвених слојева, да је директно учествовање лица *alieni iuris* и робова у тим пословима испод њиховог достојанства, старешине породице радо су делиле профите, тако што су били власници ових робова, а одредбе старог римског права су то и предвиђале, навођењем да себи прибављамо не само сопственим радњама, већ и преко других лица, лица *alieni iuris* и робова, било да су они то стекли, уговором или наследством. У том случају *pater familias*, се сматрао власником који је убирао плодове са својих ствари.

G.2.86: *Acquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etism per eos quos in potestate manu mancipiove habemus; item per eos servos, in quibus usum fructum habemus; item per homines liberos et servos alienos quos bona fide possidemus. De quibus singulis diligenter dispiciamus.* (Станојевић, 2009:122)

Међутим, учешће лица *alieni iuris* и робова у правно-економском промету довело је и до одређене правне несигурности, јер нико није хтео да се са тим лицима упушта у пословање, нити да склапа правне послове, јер нису имали властиту имовину, а господара нису могли, на овај начин, да обавезују. Осим тога, велику сметњу укључивању тих особа у правни промет представљало је римско схватање да уговори обавезују само оне

6 Трговинска размена одвијала се у два правца. Производи у којима је Рим оскудевао увозили су се из провинција, а вишак производа из Рима и околине се извозио. Најтраженије је било маслиново уље, затим вина, која су временом потиснула и грчка вина и добро се продавала на истоку. Милионско становништво Рима и Италије добављало је жито са Сицилије и из Египта, руда се увозила из Шпаније, а луксузна роба са истока. За послове извоза најчешће се везује израда велике количине производа од метала у ПUTEОЛИ, у Напуљском заливу. Велики проценат трговинске размене односио се на трговину робовима, због значајне потребе за радном снагом. У складу са георгафским положајем и путевима, многи градови су се временом развили у трговачке центре, од којих су се неки специјализовали за одређену врсту трговине.

који учествују у њиховом склапању. Ако би било таквих који су склопили какав правни посао са овим лицима, нису ни на који начин могли да наплате своје потраживање (Шарац, 2011:45), јер је било речи о природним облигацијама (*obligationes naturales*), неутуживим али наплативим. Зато је новонастала ситуација захтевала додатну активност претора, која се састојала у доношењу едикта, којима су биле уведене нове тужбе (*actiones adiecticiae qualitatis*). (Бујуклић, 2013:142)⁷ Увођењем нових тужби, био је проширен обим одговорности *pater familias*, тако што је он могао да одговара и за штету причињену туђим радњама, чиме се пружила додатна могућност трећим лицима да захтевају правну заштиту судским путем.

3. *Actiones adiecticiae qualitatis*

У циљу несметаног развоја правно-економског промета и превазилажења новонастале правне несигурности, претор је пронашао решење, тако што је омогућио лицима *alieni iuris* и робовима да склапају правне послове и то тачно у одређеним ситуацијама, које је наводио у едикт, и за које је предвиђао правну заштиту трећим лицима, путем одређених тужби. То је чињено на тај начин што је претор у већ постојећој тужби, само мењао имена субјекта, тако што је у интенцији формуле наводио име лица *alieni iuris* или роба, које је закључило правни посао, док је кондемпнација и даље била уперена против патерфамилијаса. (Шарац, 2011:46) На овај начин, био је направљен изузетак од правила *inter partes*, проширена је била уговорна одговорност патерфамилијаса (ноксалан одговорност), (Групче, 1962:166)⁸ јер до тада патерфамилијас није одговарао за за уговорне обавезе својих укућана. У циљу решења настале правне ситуације, залагањем претора било је уведено шест таквих ноксалних тужби које су се односиле на тачно одређене ситуације: *actio quod iussu*, *actio institoria*, *actio exercitoria*, *actio de peculio*, *actio tributoria* и *actio de in rem verso*.

7 Од лат. *adiecticius* – додат, назив који су средњевековни правници (гласатори) дали, јер су обавезе које су оне производиле, биле „придодате“ основној одговорности патерфамилијаса.

8 Увођење ноксалне одговорности, где породични старешина деликтно одговара за штету коју су причинили његови укућани, била је последица општеприхваћеног принципа да је било нужно да се надокнади свака причињена штета. Међутим, примена овог принципа по правилу се односила на оно лице које је причинило штету. Али код ноксалне одговорности имамо ситуацију која представља изузетак од овог правила. Реч је било о одговорности која је у великој мери слична са савременом одговорности родитеља за штету коју причине њихова деца, али се од ње разликује јер је била заснована на сасвим другачијим принципима. Римљани су ноксалну одговорност строго везивали за личност, тако је ноксално био одговоран сваки патерфамилијас у чију би породицу, лице које је причинило штету, прешло.

Actio quod iussu, била је тужба којом се пружала правна заштита трећим лицима у случају када је *pater familias* наређивао лицу *alieni iuris* или робу да закључи одређени правни посао са неким трећим лицем, које је већ било обавештено о таквом правном послу или ако је *pater familias* овластио треће лице да са његовим лицем *alieni iuris* или робом закључи одређени правни посао. За обавезе преузете из овако закљученог правног посла *pater familias* је одговарао за цео износ дуга (*in solidum*). Ова тужба је добила назив по изјави (*iussum*), коју је давао *pater familias* трећем лицу. (Шарац, 2011:47)

G.4.70: *Inprimis itaque si iussu patris dominive negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in partem dominumve conpravit; et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominive quam filii servive fidem sequitur.* (Станојевић, 2009:318)⁹

Actio institoria, била је тужба по основу које је *pater familias in solidum* одговарао за обавезе које би произашле из правних послова које су закључили његова лица *alieni iuris* или робови док су управљали трговачком или занатском радњом по његовом налогу.

G.4.71: *...Insistoria vero formula tum locum habet, cum quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium servumve aut quemlibet extraneum sive servum sive liberum praeposuerit, et quid cum eo eius rei gratia cui praepositus est contractum fuerit. Ideo autem insistoria vocatur, quia qui tabernae praepositur insistor appellatur. Quae et ipsa formula in solidum est.* (Станојевић, 2009:318)¹⁰

У класичном праву тужба са истим дејством допуштала се против *pater familias*, за обавезе које би у границама својих овлашћења преузео *procurator omnium bonorum*. (Игњатовић, 2007:20)

Actio exercitoria била је тужба која се подизала у оним случајевима када би *pater familias* поставио лице *alieni iuris* или роба за капетана брода. Ова тужба биће предмет посебне анализе у наредном делу рада.

Actio de peculio предвиђала је правну заштиту за ону ситуацију када је *pater familias* давао лицу *alieni iuris* или робу део имовине (*peculium*), на самостално управљање. У оваквој ситуацији он је само делимично од-

9 Најпре, ако је правни посао закључен по изричитој наредби (*iussum*) оца (старешине породице) или господара, претор је давао тужбу на целокупан износ (*in solidum*) против оца или господара; и то је правилно, јер онај који закључује посао пре рачуна на веру оца или господара, него сина или роба.

10 Тужба *institoria* се употребљава онда када неко постави за пословођу крчме или трговачке радње сина или роба или било које лице ван породице било да је роб или слободан човек, па је са њим закључен уговор у вези с пословима за које је овлашћен. Назива се *institoria* зато што се онај који је постављен за пословођу крчме (трговачке радње) зове инститор (продавац). И ова тужба гласи на целокупан износ дуга.

говарао за обавезе преузете из закључених правних послова. Заправо, патерфамилијас је одговарао за обавезе само до вредности пекулијума. Правно гледано, пекулијум је и даље био у власништву *pater familias*, али је стварно том имовином уз одређена ограничења располагао син или роб. Да би се доказало да је *pater familias* јемчио за синовљеве обавезе, односно обавезе роба до висине пекулијума, у формуларном поступку, у формулу су биле увођене речи *de peculio*, па је отуда и назив за ову тужбу био *actio de peculio*. (Шарац, 2011:49)

G.4.72a: *Est etiam de peculio et de in rem verso actio a praetore constituta. Licet enim negotium ita gestum sit cum filio servove, ut neque voluntas neque consensus patris dominive intervenerit, si quid tamen ex ea re, quae cum illis gesta est, in rem patris dominive versum sit, quatenus in rem eius versum fuerit, eatenus datur actio. Versum autem quid sit, egat plena interpretatione. At si nihil sit versum, praetor dat actionem, dumtaxat de peculio, et edictum utitur his verbis. Quod edictum loquitur et de eo, qui dolo malo peculium ademerit. Si igitur verbi gratia ex HS.X, quae servus tuus a me mutua accepit, creditori tuo HS.V solverit, aut rem necessariam, pro V quidem in slodum damnari debes, pro ceteris vero eatenus, quatenus in peculio est. Ex quo scilicet apparet, si tota HS. X in rem tuam versa fuerit, tota HS.me consequi posse...* (Станојевић, 2009:318)¹¹

Код ове тужбе, *pater familias*, је морао да намирује повериоце по редоследу како су се јављали, јер се строго поштовао принцип *occupantis est melior condicio* (D.15.1.10). (Шарац, 2011:49) До висине вредности пекулијума *pater familias* је одговарао целом својом имовином.

Actio tributoria се користила у оним случајевима када је лице *alieni iuris* или роб добијало пекулијум за вођење трговачких или занатских радњи, па је дошло до банкрота. Код ове тужбе није поштован редослед намирења поверилаца, као што је то био случај код *actio de peculio*. Из тог разлога, али из чињенице да је *pater familias* код *actio de peculio* одговарао целокупном

11 Постоје такође и *actio de peculio* и *actio de in rem verso* које је створио претор. Може бити закључен посао са сином или робом у коме није било нити воље нити сагласности оца или господара, а да је ипак од тог посла, који је са овим лицем закључен, отац или господар имао корист. Колика је била његова добит, на толики износ се даје тужба. Шта се сматра добити треба подробно објаснити. Ако није било никакве добити, претор даје једино тужбу *de peculio* и у едикту су употребљене речи из ове тужбе. Едикт такође говори и о ономе који је преваром одузео пекулијум. Ако је, примера ради, од десет сестерција који је твој роб узео од мене на зајам, он исплатио твом повериоцу пет или је купио за пет неку неопходну ствар, нпр. брану за породицу, а осталих пет потрошио на неки други начин, за првих пет досуђује се целокупан износ, а за осталих пет онолико колико се буде нашло у пекулијуму. Из овога се може јасно видети: ако је свих десет утрошено у твоју корист, могу да захтевам целокупан износ...

својом имовином, за повериоце је била много сигурнија тужба *actio de peculio* за разлику од тужбе *actio tributoria*.

G.4.74a:*Sed huic sane plerumque expedit hac potius actione uti quam tributoria. Nam in tributoria eius solius peculi ratio habetur, quod in his mercibus est quibus negotiatur filius servusve quodque inde receptum erit; at in actione de peculio peculii totius.* (Станојевић, 2009:320)¹²

Actio de in rem verso била је тужба којом се пружала правна заштита у оним случајевима када би лице *alieni iuris* или роб нешто утрошило да би побољшало положај *pater familias*, да би побољшало његову ствар или спречило њено пропадање. Увођењем ове тужбе било је предвиђено још једно процедурално средство, поред *condictio* и *restitutio in integrum*, којим су се отклањале последице неоправданог увећања нечије имовине на штету другог лица. (Бујуклић, 2013:143) Дакле, код ове тужбе, *pater familias* је одговарао трећем лицу само до висине обогаћења.

На основу свега наведеног, може се видети да је делатношћу претора и дефинисањем одређених ноксалних тужби као средстава правне заштите трећих лица, у великом био осигуран положај трећих лица, која су закључивала какав правни посао са лицима *alieni iuris* или робовима, јер је ризик за њихово евентуално лоше пословање сносио *pater familias*. Међутим, оно што се захтевало од трећих лица приликом закључења оваквих правних послова, било је да утврде и да провере да ли су ова лица заиста закључивала послове на основу налога патерфамилијаса, затим, нашта се тај налог односио и колика је била висина пекулијума, који им је *pater familias* поверио на коришћење.

3. *Actio exercitoria*

Потреба за одређеним степеном опрезности код трећих лица приликом закључивања правних послова са лицима *alieni iuris* и робовима, посебно је долазила до изражаја и код тужбе *actio exercitoria*. Наиме, ако је роб или лице *alieni iuris* било постављено за капетана брода (*magister navis*), и ако је у току пловидбе доживело неку хаварију, могло је по сигурном упловљавању у луку да затражи зајам од банкара. У том случају, банкар, као поверилац био је дужан да провери да ли је заиста постојало овлашћење од стране *pater familias* за управљање бродом, као и да ли је брод заиста током пловидбе доживео какав квар. Ако је банкар то установио, у том случају

¹² ...И често ће бити погодније употребити ову тужбу уместо тибуторне, јер се код *actio tributoria* под пекулијумом подразумева једино роба којом тргује син или роб, као и добит из трговине, док се код *actio de peculio* све рачуна у пекулијум.

настајала је обавеза за *pater familias*, чак и у оним ситуацијама када би тај зајам роб или лице *alieni iuris* прокоцкало или пропило. Ово из разлога што се сматрало да није дужност банкара да води рачуна о овлашћеном лицу, већ самог *pater familias* да брине и пази кога под свој кров прима и коме поверава вршење својих послова.

О овој врсти одговорности патерфамилијаса за радње лица *alieni iuris* и робова, почиње да се говори са развојем поморске трговине и са све чешћом праксом закључивања уговора о превозу робе морем.

3.1. Уговор о превозу робе морем

Окупацијом околних народа, Римљани су дошли у додир са орјенталном културом, која је била на много вишем нивоу него што је то била римска. То је био период “занетости за све што је било грчко”. Подлогу свекупних промена у периоду републике није представљало само сусретање са грчком културом, већ интезивни развој трговине, која је условила нову поделу у друштвеној структури. Земљорадника је заменио трговац.

Промена у друштвеној структури и додир са Грчком, утицали су на промену у друштвеној свести, па самим тим и на промену схватања суштине правних односа као и прихватање нових правних правила под притиском трговачких потреба. Све више се напуштао формализам старог права, за кога се сматрало да је основ правног дејства, и акценат се стављао на *consensus*, сагласност воље уговорних страна, као и на жеље уговорних страна приликом закључивања правног посла.

Освајањем грчких острва, а посебно острва Родос, Римљани су дошли у додир са већ постојећим правилима која су регулисала поморску трговину. Отуда је и уговор о превозу робе морем, био дефинисан у складу са рецепираним одредбама поморског права острва Родос, које су Римљани назвали *Lex Rhodia de iactu*, па је и сам уговор о превозу робе морем тако назван.¹³

Уговор о превозу робе морем у римском праву, био је један специфичан облик уговора *locatio-conductio*, тачније *locatio-conductio operis faciendi*, па су сходно томе, сва правила која су се примењивала на овај уговор, примењивала и на његов специфичан облик (подврсту), на уговор о поморском превозу робе.

13 *Lex Rhodia de iactu* (“Родски закон о избаченим стварима”), представља типичан пример онога што бисмо назвали успешним правним трансплантом, и то не некаквим наметнутим решењем, већ правилом које је систем прималац (римско право), од система донора (пловидбено право Родоса) својевољно и квалитетно имплементирало.

Дакле, уговор о поморском превозу робе, као специфичан вид *locatio-conductio operis faciendi*, представљао је консенсуални, двострано-обавезујући, теретни, *bona fides* уговор, дефинисан у доба римске републике, који је био заштићен тужбама *actio conducti* и *actio locat*. Према правилима овог уговора, једна страна се обавезивала да у уговореном року обави одређену активност (*conductor*), а друга да заузврат плати одређену суму новца (*locator*). Предмет овог уговора био је не сам рад или радна снага, већ коначни резултат рада (*opus*), тј. да се превезе роба са једног места на друго, и накнада (*merces*), која се за такву услугу плаћала.

Да би уговор о поморском превозу робе могао да производи правно дејство, неопходно је било да су се уговорне стране сагласиле око ова два битна елемента уговора, тј. о роби која се давала на превоз, и о накнади, која се плаћала за извршен превоз робе морем. Уговор се закључивао између власника робе и капетана брода, који је у античком периоду, по правилу, био и власник брода (*dominus navis*), па је самим тим и заповедао бродом и убирао накнаду за извршену услугу.

Међутим, пуноважност уговора могла је да зависи и од трећег лица. До овога је дошло нешто касније, када функције власника брода и капетана брода нису биле обједињене у једној личности. То је управо био период након пунских ратова када је дошло до ширења обима правне способности лица *alieni iuris* и робова на рачун патерфамилијаса, односно, када је дошло до ширења обима одговорности патерфамилијаса за радње ових лица. Тако је за капетана брода, по налогу патерфамилијаса, могло да буде именовано и неко треће лице (*alieni iuris* или роб), кога је патерфамилијас овластио као свог пуномоћника (*magister navis*).

На основу добијеног налога *magister navis* је заступао власника брода (патерфамилијаса) и технички је управљао бродом. Тако је, *exercitor navis* био бродар, односно превозник, тј. страна која је организовала пловидбени подухват, и из тог разлога је сносио све користи и штете од давања брода и то *in solidum*, док је *magister navis* био само капетан брода, по налогу *exercitor navis*.(Пезељ, 2017:311)

За настанак и пуноважност овог уговора, поред постигнуте сагласности воља уговорних страна, било је неопходно и да буду испуњени услови у погледу предаје робе за наручени посао. Сва уквцана роба морала је бити уписана у бродску књигу и о њој се вршио детаљан попис "*in scriptis*". Исправа, која је садржала детаљан попис робе, није могла бити доступна трговцима. Тај примитивни облик теретног листа морао је да садржи име власника терета, попис робе, њене ознаке, тежину и количину.

Обавеза укрцавања робе, директно се односила на *locatora* (наручиоца посла) и била је нужна претпоставка за овај вид *locatio-conductio operis faciendi*. При том, из саме природе овог уговора произишло је да су се под робом подразумевале све покретне ствари биле оне по природи потрошне или непотрошне. Уколико је било речи о покретним а непотрошним стварима, на њима је *conductor*, по правилу, имао детенцију. Али ако је била у питању покретна потрошна ствар (у случају транспорта вина или жита морем), онда је *conductor* у тренутку пријема робе постајао и њен власник уз обавезу да по извршеном превозу врати исту количину исте врсте ствари. Друга обавеза *locatora* била је да плати цену за извршен превоз робе. Цена је по правилу била изражена у новцу, али могло је бити и другачије одређено. Најзад, *locator* је био дужан да обезбеди како укрцавање, тако и искрцавање робе, када би брод сигурно пристигао у луку. За заштиту својих права, *locator* је на располагању имао *actio locati*, а у случају крађе робе или оштећења робе у току превоза морем, могао је да користи *actio furti et damni adversus nautas* (Игњатовић, 2017:190) и општу тужбу *actio in factum*.

Најчешће је бродом била превожена роба више различитих власника. Редак је био случај да се бродом превозила роба само једног власника. Како је роба која је превожена морем била у својини више поверилаца (наручилаца посла), у случају избацавања робе са брода (незгоде на мору, напада пирата, олује..), дешавало се да су власници били неравномерно оштећени. Зато се поставило питање да ли је у духу права да у таквим околностима, када је роба једног власника жртвована за опште добро осталих власника, да ли коначни губитак треба да падне само на жртву. Решење за ову ситуацију је управо садржао *Lex Rhodia de iactu*, који је предвиђао да у случају “опште хаварије” (Болонча, Амижић, Пезељ, 2017) сви повериоци (*locatori*), као и власник брода (*conductor*), солидарно носе штету у сразмери са вредношћу њихове спашене робе.

Paul. D. 14, 2, 1. *Lege Rhodia cavetur, ut si levandae navis gratia iactus mercium factus est, omnium contributione sartiatur quod pro omnibus datum est.*

Обавеза *conductor* била је да изврши наручени посао (превоз робе морем). Дакле, предмет његове обавезе (*opus*), био је резултат рада-извршен превоз робе морем. Ово је нужно било повезано са ценом, коју је имао право да прими само у случају када је обавио поверен посао. При том, био је дужан да обезбеди сигуран превоз робе, и да према роби поступа са највећом пажњом као *bonus pater familias*.

Зато, његова одговорност, није била *omnis culpa*, већ је у неким случајевима одговарао и за стручност чланова своје посаде и својих помоћника, а у не-

ким случајевима и за *custodia*. Овај вид одговорности, додатно, је отежавао положај *conductora*, јер је његова одговорност била и иначе већ пооштрена, и у доба републике је добила обележје објективне одговорности (*culpa in custodiendo*). Увођење овог вида одговорности било је неопходно, јер је она представљала основ на коме се базирао однос поверења између даваоца и корисника услуга. Са друге стране, непостојање овог вида одговорности доводило је до општег стања несигурности, па су тако бродари, у једном периоду, били на „лошем гласу“, јер се сматрало да су често организовано деловали са крадљивцим, а све у намери да себи прибаве противуправну имовинску добит. (Бујуклић, 2013:432)

3.2. *Actio exercitoria*

У првим данима развоја поморске трговине, поморски превоз обављао је сам патерфамилијас (*dominus navis*). То је био период када су још увек функције власника и заповедника брода, биле обједињене у једној личности. Међутим, са развојем римске државе, у другом периоду републике, све више се, када је реч о поморском превозу робе, издвајала посебна личност, заповедник брода (*magister navis*), који је по налогу патерфамилијаса обављао превоз робе морем. (Пезељ, 2017:315)¹⁴ Најчешће је патерфамилијас за заповедника брода именовао неког од својих лица *alieni iuris* или робове. Укључивање ових лица у послове поморске трговине, нужно је захтевало интервенцију претора, јер се наведена правна несигурност, која се јављала и у осталим случајевима када је било речи о закључивању правних послова између лица *alieni iuris* и робова са трећим лицима, појавила и у случају када су ова лица била постављена од стране патерфамилијаса за заповедника брода. Интервенција претора у овом случају, односила се на увођење посебне тужбе, *actio exercitoria*, која је почела да фигурира поред до тада постојећих тужби за заштиту права локатора (*actio locati* и *actio furti et damni adversus nautas*).

Дакле, *actio exercitoria* била је тужба која се примењивала у оним ситуацијама када је штета била причињена трећим лицима, али не радњама самог патерфамилијаса, већ његових укућана (лица *alieni iuris* или робова). Ову тужбу оштећени је могао да подигне против патерфамилијаса (*exercitor navis*),¹⁵ који је у конкретном случају био лице које је искоришћавало брод и коме је припадала свакодневна добит од брода. То је даље значило и да

14 Римско право познавало је осим власника брода *exercitor navis*, особу која је за свој рачун професионално обављала поморски транспорт и која је одговрала трећим особама за обавезе из бродског пословања.

15 Отуда и назив за ову тужбу *actio exercitoria*, јер је њоме била установљена одговорност *exercitoria* за обавезе које су произвеле особе постављене за заповедника брода у вези

је код ове тужбе патерфамилијас одговарао у целини (*in solidum*), као и код *actio quod iussu* и *actio insistoria*.

У случају судара бродова, до кога је дошло кривицом чланова посаде или *magister navis*, римско право је стојало на становишту да патерфамилијас одговара према начелима одговорности за штету коју почине чланови његове посаде, на роби, стварима и особама на броду, и то на квазиделиктној основи (*actio furti et damni adversus nautas*), па је зато одговорност патерфамилијаса била процењена, према правилима преторског права, *in duplum*. Значи, да је римско право код судара бродова стајало на становишту одговорности по принципу кривице. (Хорват, 1967:8)

У ситуацијама када је долазило до бродолома, још од најранијег периода постојала су супротна размишљања о томе, да ли у овом случају патерфамилијас одговара и за оне ствари које су *magister navis* или чланови његове посаде задржали за себе, а које су биле нанете на обалу. Према једном схватању, сматрало се да је постојао прастари обичај по коме су становници обале могли након бродолома да задрже ствари које би се нашле на обали за себе, и то путем окупације. Из тога се изводи закључак да су ово право имали онда и чланови посаде, па и сам *magister navis*, што би у крајњем значило да патерфамилијас није одговарао. Међутим, према другом опште прихваћеном схватању, сматрало се да у оваквим ситуацијама важи правило задржавања власништва. То је даље значило, да уколико би чланови посаде или *magister navis*, по преживелом бродолону, задржали ствари за себе (*lucranda animo*), они би чинили крађу таквих ствари, (Хорват, 1967:14) па је у том случају патерфамилијас морао да одговара по основу пеналне тужбе *actio in factum*, или по основу *actio furti et damni adversus nautas*, па и по основу *actio exercitoria*. Наиме, дошло се до закључка да је било неопходно да се власници ствари извучених из мора, након бродолома, морају изјаснити да ли је било речи о дерелинквираним стварима. Само након ове изјаве власника, те ствари су могле бити предмет присвајања, и то окупацијом, и само у том случају се патерфамилијас могао ослободити одговорности.

Са друге стране, сматрало се да ако је неко лице, члан посаде, *magister navis*, користио опасну ситуацију, страх и тескобу, која влада приликом бродолома, да је починио грабеж, који је био изједначен са пљачкашким походом (*rapina*). У том случају против патерфамилијаса је могла бити подигнута и пенална тужба, по основу које би он био одговоран за четвороструку вредност робе. (Хорват, 1967:15)¹⁶ Наведена правила важила су и у случају

с пословањем брода. *Exercitor* је био страна која је организовала поморски превоз, па је самим тим сносио све користи и штете од давања брода.

16 Према једном рескрипту цара Антонија Пија, према тежини дела, могао се према овим лицима покренути и кривични поступак, у коме су се, зависно од сталеза,

„генералне хаварије“, добровољног избацавања терета са брода у море у опасним ситуацијама. У доба Јустинијана наведени деликт био је убројен у деликте јавног права, нарочито када је било речи о превозу државне робе морем. У том случају *magister navis* је био дужан да буде саслушан под тортуром, јер се радило о заштити јавних интереса.

У случају спасавања и помагања на мору, само једно место у Јустинијановим Дигестама упућује на то да је идеја о помагању била позната и Римљанима. Позивајући се на сенатску одлуку из времена цара Клаудија, предвиђено је било да је требало казнити, и то према *Lex Cornelia de sicariis*, све оне који би силом спречили да се не помогне броду или људима на броду у опасности. (Хорват, 1967:23) Из овога може да се посредно закључи да је помагање било обичајна дужност, и да уколико би то ускратили чланови посаде или *magister navis*, који су по налогу патерфамилијаса обављали пловидбени подухват, да је патерфамилијас и у том случају могао бити позван на одговорност по основу *actio exercitoria*.

4. Закључак

На основу свега наведеног у раду, може се закључити да је старо римско право строго поштовало принцип *intuitu personae* када су у питању биле контрактне обавезе, односно да је важило правило да уговори обавезују само оне који учествују у њиховом склапању. Са друге стране, када је била у питању деликтна одговорност, важило је правило да нико није био дужан да одговара за штету која је настала туђом радњом, односно да нико није био одговоран за штету у којој посредно или непосредно није учествовао. Међутим, са свеукупним развојем у периоду републике, а посебно након пунских ратова, ситуација се битно променила. Будући да је Рим у овом периоду био већ моћна и територијално велика држава, услед учесталих ратовања, дошло је до нагомилавање ратног плена, што је са једне стране утицало и на промену у својинској структури (појава приватне својине), те се одатле све чешће јављала потреба за ослобађањем од власти патерфамилијаса (еманципација синова). Са друге стране, окупација околних народа довела је до тога да се дошло у додир са различитим културама, различитим добрима, па се, самим тим, јавила потреба за учесталом трговином и закључивањем различитих правних послова у исто време на различитим странама државе. Новонасталим приликама посебно је одговарало увођење *traditio* као неформалног начина за стицање својине, који је омогућавао брз промет, стицањем својине *a manu in manu*. Ослобађање

примењивале јавне казне (шибање и рлегација), осуда на јавне радове, односно на радове у рудницима за робове.

трговине од строгог формализма, који је до тада био присутан кроз форму *mancipatio*, условио је потребу за сужавањем обима правне способности *pater familias*, а у корист лица *alieni iuris* и робова. Сужавање обима правне способности оца породице у корист лица која су живела по његовом праву, довело је до тога да су лица *alieni iuris*, па чак и робови могли да иступају у правно-економском промету и да по налогу оца породице закључују одређене правне послове. На тај начин *pater familias* је могао да удовољи својим новонасталим потребама. Учешће лица *alieni iuris* и робова у правно-економском промету довело је и до одређене правне несигурности, јер нико није хтео да се са тим лицима упушта у пословање, нити да склапа правне послове, јер нису имали властиту имовину, а господара нису могли, на овај начин, да обавезују. Ако би било таквих који су склопили какав правни посао са овим лицима, нису ни на који начин могли да наплате своје потраживање, јер је било речи о природним облигацијама (*obligationes naturales*), неутуживим али наплативим. Зато је новонастала ситуација захтевала додатну активност претора, која се састојала у доношењу едикта, којима су биле уведене нове тужбе (*actiones adiecticiae qualitatis*). Увођењем нових тужби, био је проширен обим одговорности *pater familias*, тако што је он могао да одговара и за штету причињену туђим радњама, чиме се пружила додатна могућност трећим лицима да захтевају правну заштиту судским путем. Са друге стране, развојем овакве врсте правних послова, који су се закључивали по налогу патерфамилијаса, створени су били темељи за рађање једног новог института, који ће се појавити знатно касније у римском праву, *mandatum*, уговор о заступништву.

Литература

Аранђеловић, Д. (1923). Одговорност за накнаду штете (објашњење главе XXX Српског грађанског законика), Београд.

Бујуклић, Ж. (2013). Римско приватно право, Београд.

Болонча Д, Амижић, Д, Пезељ, В - V. – General average – an ancient institution of maritime law, <http://iusromanum.eu>.

Групче, А. (1962). Одговорност за штетите сторени од малолетни лица, Годишник на Правниот факултет во Скопје, Скопје.

Игњатовић, М. (2018). *Capacitas iuridica* и *status familiae* у римском праву, Зборник радова Правног факултета Универзитета у Нишу, Правни факултет, Ниш, 2018.

Игњатовић, М. (2017). *Actio furti et damni adversus nautas* као облик осигурања путника на броду, Зборник радова са међународне научне конференције “Сувремени изазови поморске пловидбе”, Сплит, 29. - 30. септембар.

Игњатовић, М. (2012). Заштита људских и мањинских права у доба римске републике, Зборник радова Правног факултета Универзитета у Нишу, тематски број: “Заштита људских и мањинских права у европском правном простору”, Правни факултет, Ниш.

Игњатовић, М. (2012). Правни положај peregrina као мањине у римском праву, Зборник радова Правног факултета Универзитета у Нишу, тематски број: “Заштита људских и мањинских права у европском правном простору”, Правни факултет, Ниш.

Игњатовић, М. (2007). Старатељство над малолетницима – некад и сад, Београд.

Пезељ, В. (2017). *Patronus navis* у далматиском статутарном праву, Зборник радова са међународне научне конференције “Сувремени изазови поморске пловидбе”, Сплит, 29. - 30. септембар.

Српски грађански законик из 1844., осмо издање, Београд, 1911.

Станојевић, О. - (2009). Гај-Институције (превод), Београд.

Хорват, М. (1967). Из историје судара, бродолома, спасавања и помагања, Посебан отисак из Зборника за поморско право, Том 6, Загреб.

Шарац, М. (2011). *Mandatum* у римском праву, Сплит.

Marija Ignjatović, LL.D.

Associate Professor,

Faculty of Law, University of Niš

LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY ACTIONS OF ANOTHER IN ROMAN LAW

Summary

*Roman law strictly underlined the principle of *intuitu personae* in contractual obligations. When it comes to civil liability for delicts, the rule was that no one was to be held liable for the damage he did not cause directly or indirectly. However, when frequent warfares resulted in the accumulation of loot, which led to the emergence of private property, there was an increasing need for the liberation from the influence of the *pater familias*. At the same time, the development of trade required participation in legal transactions and the liberation from strict formalism by introducing *traditio* as an informal way of acquiring property. The new circumstances required to narrow the scope of the legal capacity of the *pater familias*, in favor of *alieni iuris* and slaves, in order to enable them to participate in legal and economic transactions, according to the orders of the *pater familias*.*

*Although a step forward in trade liberalization, these changes generated some legal uncertainty, due to the restraints imposed by third parties regarding legal transactions, and considering that *alieni iuris* and slaves did not have their own assets. These legal transactions represented the *obligationes naturales*, which did not enjoy judicial protection. The adoption of the edict which introduced new actions (*actiones adiecticiae qualitatis*) extended the scope of responsibility of the *pater familias* for damage caused by actions of another, thus providing additional opportunities for third parties to seek legal protection by judicial means. By instituting this extended liability, the *pater familias* was obliged to compensate the damage caused by a person *alieni iuris* or slave from his household to a third party, or to hand over the delinquent to *mancipium* in order to compensate the loss in the plaintiff's property, which ultimately corresponded to the need to adapt the legal solutions to the new trading circumstances, while preserving legal security.*

Key words: *damage caused by actions of another, pater familias, noxal liability, alieni iuris, slaves, actio exercitoria.*